

Гончаров Г.М. (Україна)
Goncharov G.M. (Ukraine)

КЛАСИЧНЕ ЦЕРКОВНЕ КРАСНОМОВСТВО І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ГОМІЛЕТИКИ

Українське суспільство переживає динамічний час стрімкої соціальної та духовної трансформації людського буття. Гарантована релігійна свобода та зростання інтересу значної частини населення до світоглядних та духовних потреб свого життя сприяють стабільному розвитку церковного комплексу, становленню релігійного плюралізму та поліконфесійності держави, призводять до помітних змін у релігійній сфері як в кількісному, так і якісному вимірах. Система державно-церковних відносин, що склалася в Україні в останні роки, відповідає демократичним принципам, базується на основоположних міжнародних угодах із прав людини і свободи віросповідань та національному законодавстві, здатних забезпечувати динамічний розвиток релігійно-церковного життя. За роки державності України мережа релігійних організацій зросла з 13,2 тис. у 1992 р. до 45,8 тис. на початок 2014 року, які об'єднують 64 центри і 221 управління. Щорічно релігійна мережа зростає в середньому на 1,5 тис. одиниць. Наведені вище дані дають можливість зробити висновок, що релігійне життя в сучасній Україні входить у нормальне русло. За ознаками кількісних та якісних показників релігійного середовища Україна все більшою мірою наближається до країн зі сталими демократичними традиціями, де релігійне життя не переживало такого зовнішнього тиску, жорсткого насильства і фактичного знищення як це було в Україні.

Сьогодні в розвитку демократичних начал у суспільстві церква відіграє велику роль. Церква виступає суттєвим фактором демократизації життя суспільства на засадах християнських цінностей, формує соціально активну позицію віруючих у справі відстоювання ними своїх громадянських прав, що в кінцевому підсумку прямо служить інтересам формування й розвитку громадянського суспільства в Україні [3, с.192].

Слід зазначити, що церковні служителі небайдужі до корінних змін, що відбувається в суспільстві. Активна розбудова церковно-релігійної мережі супроводжується просуванням церкви до всіх сфер суспільного життя, які раніше були для неї закритими. Сьогодні соціальна діяльність

церкви здійснюється переважно за двома напрямками: добродійна та освітньо-виховна [4, с.5]. Церква приділяє значну увагу роботі з молоддю. Практично в кожній релігійній організації діють спеціальні структурні підрозділи, що опікуються проблемами дітей, підлітків та юнацтва [5, с.3]. У роботі з молоддю церква активно використовує ЗМІ. Близько третини релігійних періодичних видань спрямовані на дитячу та молодіжну аудиторію.

Але вплив церкви на процес формування та розвиток громадянських інституцій у суспільстві, був би не можливий без словесного звернення отців, архіпастирів церкви до пастви, тобто без красномовства – гомілетики. Основним жанром церковного красномовства була і є проповідь. Це особливий вид усного монологічного мовлення, спрямований до мирян з метою навернути їх до християнського віровчення, викликати почуття вдячності Богу, виховати почуття єдності у вірі, терпіння в ім'я потойбічного життя. Гомілетика виокремлює чотири основні види проповідей:

1. Бесіда (омілія) – ставить своїм завданням пояснення Священного Писання.

2. Слово – проповідь, яка бере початок і зміст із ідей церковного року. Розповідаючи про свято, священну подію або життя святого, проповідник додає ідеї події до життя слухачів, навчає їх прикладам історії, розкриває догматичний зміст свят, пояснює основні положення аскетичного вчення преподобних або зміст подвигу мучеників.

3. Повчання – викладає елементарні уроки віри, моралі та богослужіння.

4. Публіцистична проповідь – відповідає на питання сучасності і точкою відліку має сучасні погляди, модні течії та “хвороби” століття [5, с.46].

Церковне красномовство як особливий вид ораторського мистецтва веде своє походження з красномовства античного періоду, одне з давніх, що має чималий досвід дії на маси. Своєрідність церковно-богословської мови проявляється в цілому ряді відмінних рис. Так, як слухачами в церкві зазвичай виступає община вірян, перед якими необхідно розкрити вчення, тієї віри, про яку йде мова. Друга відмінна риса пов'язана з темами розмов. Як основний матеріал використовуються Священне писання, праці отців церкви з яких черпаються повчальні притчі, приклади, ілюстративні замальовки і таке інше.

Основним видом богословсько-церковного красномовства є проповідь, незмінно наповнена вірою, яка утілює абсолютну істину, хоча і не

виключає роздумів слухачів над сенсом життя. Найбільш характерна її риса - морально-етична повчальність. Ритор не бачить необхідності в тому, щоб аргументувати і точно довести свої думки. Він говорить словом божим, а воно, як прийнято по церковному катехізису, є істиною яка не підлягає перевірці.. Ось чому всяка церковна проповідь побудована передусім на тому, що усе у світі «в руці божій» яка направляє тільки на добро і мир. Проповідь слова Божія є священним обов'язком пастиря Церкви Христової. Впродовж всієї новозаветної історії людства пастирська проповідь була найдієвішим засобом етичного виховання і творення духовних основ життя християнського суспільства. Зважаючи на виняткову важливість церковного учительства завжди актуальне питання про якість церковної проповіді, її дієвості і сучасності. У своїй проповідницькій діяльності церква вже не представляє людину нікчемною а, навпроти, прагне якомось прославити її. Не заперечуючи земних радощів і навіть ратуючи за мир на землі, богословська риторика одночасно нагадує про «небеса», обертаючи до них погляди вірян.

Історія гомілетики починається з нагірної проповіді Христа, що вже 2 тис. років вражає всіх глибокою мудрістю і поміркованістю. Основу її складають, заповіді блаженства, що стали афоризмами і дають простір для своїх тлумачень і надалі майбутнім поколінням проповідників: «Блаженні убогі, бо їхнє є – Царство Боже. Блаженні ті, що плачуть, бо вони втішаться. Блаженні лагідні, бо вони успадкують землю. Блаженні голодні і спраглі правди, бо вони наситяться. Блаженні милостиві, бо вони помилені будуть...» (Мат. 5:3-7) [2, с.1084]. Логії Христа складені так, що дають теологам, мирянам простір проникнути в глибини їх змісту і в цьому просторі вибудовувати свої асоціативні ряди розуміння. Церква Христова одержала такі основоположні начала, на яких уже третє тисячоліття росте й розвивається церковна риторика: усне й писемне проповідництво, канонічна й неканонічна християнська література.

Насиченість думки та афористичність притаманні й іншим проповідям Христа: «...чим серце наповнене, те говорять уста його! ...якою ви мірою міряєте, такою відмірюють вам; любіть своїх ворогів, добро робіть тим, хто ненавидить вас; ...як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви; кожне дерево з плоду свого пізнається...» (Лук. 24-44)[2, с.1156].

Основою багатьох проповідей Христа є притчі як засіб непрямого повчання. Зразком може бути «Притча про сіяча»: «Ось вийшов сіяч, щоб посіяти зерно своє. І, як сів, упало одне край дороги, – і було пови-

топтуване, а птахи небесні його повидзьобували. Друге ж упало на ґрунт кам'янистий – і, зійшовши, усохло, немало бо вогкості. А інше упало між терен, – і вигнався терен, і його поглушив. Інше ж упало на добрую землю, – і, зійшовши, уродило стократно. Це сказавши, закликав: Хто має вуха, щоб слухати, – нехай слухає!» (Мат.13:3-9) [2, с.1096]. Образна символічна форма робила логії і притчі Христа зовнішньо недосказаними, а внутрішньо – змістово багатозначними.

До риторичного жанру церковної проповіді належать і послання учнів Христа – апостолів до віруючих. Писана форма їх зберігає сліди живого звертання у проповіді, але це вже Євангеліє (блага вість про Христа). Раннє Євангеліє від Матфея містить риси близькосхідної риторики це сувора простота, короткі фрази, вирази непритаманні грецьким висловам, відсутність вступу й пишноти грецького красномовства. Більш літературну форму має Євангеліє від Луки, а отже, й більше ознак впливу класичної риторики. Природно, що церковному проповідникові властиве звернення в перевазі до буденної свідомості людей, точніше, маси вірян, пастви. Релігія призначена головним чином не для посвячених в справи науки одинаків, а для широких мас, для буденної свідомості.

Не заперечуючи важливості вивчення історії, ще важливішим постає питання вивчення актуальності церковної проповіді та її реального впливу на формування сучасного церковно-парафіяльного життя в сучасних умовах. Не виправдовуючись та нікого не засуджуючи, треба лише зазначити, що у багатьох випадках до церковної проповіді за богослужінням у храмі ставляться, на превеликий жаль, як до «рекламної паузи» перед Причастям віруючих, коли йде приготування у вівтарі або триває перерва на церковних хорах. Святий апостол Павло говорить: «Коли я звіщаю Євангеліє, то нема чим хвалитись мені, це бо повинність моя. І горе мені, коли я не звіщаю Євангеліє!» (1Кор. 9:16). Саме у цьому ракурсі постає гостре, проблемне питання невід'ємності проповіді від богослужіння. Православний віруючий не може собі уявити, щоб на Божественній Літургії церковний хор або священник не проспівали Символ Віри чи Херувимську пісню, а не почути проповідь – цілком реальна і «нормальна річ». Тим більше якщо прихожани довго співали, молилися, чи у храмі стояла задуха й літня спека, то на відсутність проповіді ніхто навіть не зверне увагу. Ця богословська проблема ще не всіма осмислена, але вона має першочергове значення у формуванні основ християнської місії у сучасному світі. Підвищення якості богословської освіти, укоріненість

у животворящій Традиції Церкви, зокрема в літургійній, вимагає іншого ставлення до проповіді. Церковна проповідь – це богословська наука, апостольське мистецтво, особливий, унікальний духовний спосіб буття, переконуюча комунікація Слова Божого та переможний голос Церкви.

Церковну проповідь треба розглядати не як артефакт давньої історії людства, а як живоносний родючий ґрунт християнського життя. Церква через проповідь має формувати сутнісні орієнтири життя усього людства:

– пошук людиною Творця, наближення до Істини та повноцінного буття;

– розкриття власного потенціалу творчості, свободи, актуалізація християнської антропології (людина створена за образом та подобою Божою та наділена від Бога різноманітними талантами);

– побудова комунікативного фундаменту (людина перетворює навколишній духовний та матеріальний світ за допомогою благодаті Святого Духа).

Осмилення проблем церковної проповіді крізь призму Святого Письма та літургійного життя Церкви вимагає богословського проникнення у сутність буття Церкви як Тіла Христового. Не завжди високий рівень храмової проповіді за богослужінням, низька комунікативна культура, брак богословської освіти, інфляція слова, скептицизм, зневіра та прагматика становлять загрозу не лише успішній місії Церкви у проголошенні Слова Божого, а й соціальному буттю Церкви як невід’ємній частині сучасного соціуму. Духовні звершення, досконалість, боротьба з пороками, яка зображена у творіннях Святих Отців, велич Християнської Церкви у богословських працях — все це добре, але сучасному християнинові не вистачає реальних позитивних прикладів дієвого соціального християнства, яке не на словах, а шляхом реальних дій перетворює світ за Словом Божим, становлячись для усього людства дороговказом у повноцінне та гармонійне буття.

Ще одна проблема: відсутність сучасної церковної моделі чи концепції проповіді та вивчення Святого Письма. Перетворити можливість преображення, яка зображується у богословських книжках, на сучасну відчутну реальність можуть лише справжні подвижники духу та слова, освічені священники та миряни. Утім, сумувати з приводу низького рівня богословської освіти не варто, треба лише зосередитися на побудові нової моделі церковної проповіді, яка б відповідала вимогам сучасного

світу і викликам часу. Іншими словами, варто проповідникам (священикам та мирянам) говорити про справжнє християнське життя, а не лише розмірковувати над середньовічними ідеалами святості. Звичайно, ми не обійдемо увагою виникнення інших проблем. Наприклад, утвердження церковного слова на авансцені сучасного інформаційного життя потребує побудови та формування нової методологічної богословської моделі комунікації та самої проповіді. Динамічна інтеграція гомілетики в інші сучасні науки неминуха. І тут важлива не зовнішня імітація сенсу, а глибинне богословське проникнення у сутність Церкви та реалії сучасного світу. Прийняття соціальної концепції Церкви ще не гарантує вдалу соціальну роботу церковних парафій, проведення Соборів не актуалізує справжню соборність, солідарність та відповідальність, а чітка вимова священиком багатохвилинної проповіді у храмі не завжди мотивує християнське життя, а іноді навіть, навпаки, повчання на сповіді та пастирські настанови можуть викликати не лише невдоволення, а й нарікання віруючих. Отже, час знову осмислити церковну проповідь та власне життя через Євангельське Одкровення та богословське прагнення до Істини.

Важливо підкреслити, що сформувавши модель або теорію сучасної проповіді без відданості Слову Божому неможливо. Має існувати справжнє християнське життя та відданість Христу, а вже потім, виходячи з цього, повинна формуватися місія Церкви та її проповідь. Тому уявляється цілком виправданим намір деяких богословів та священиків осмислити хоча б частину підходів до церковної проповіді загалом у рамках означеної проблематики.

Спробуємо коротко сформувати основні правила церковної проповіді:

Перше правило: особистісна мотивація віри проповідника та трепетне хвилювання за життя Церкви і спасіння парафіян. Проповідник має бути глибоко віруючою людиною, вболівати за місією Церкви, покласти життя на вівтар Істини, а також мати власний досвід духовного життя. Священику слід говорити про те, чого потребують віра, серце та розум християнина.

Друге правило: натхнення Святим Духом, майстерність полум'яної імпровізації, зокрема, в екстремальних ситуаціях. Проповідник повинен говорити від серця, не займаючись моралізаторством, не повчати людину, а надихати до власного спасіння. Говорити з людиною необхідно, виходячи з досвіду оновлення власного буття Святим Духом.

Третє правило: богословське мислення. Проповідник має вміти аналізувати реальне життя християнина та сьогодення через призму богослов'я Православної Церкви.

Четверте правило: соціальне прогнозування. Священик мусить чітко знати інтереси та проблеми сучасної людини, різних верств населення, вимальовувати «портрет» церковного зібрання, яке слухає його проповіді. Розуміти, відчувати та слухати прихожанина — важливе завдання проповідника.

П'яте правило: діалог та комунікація. Священик повинен майстерно, натхненно, доступно активізувати діяльність та життя своїх парафіян, закликати їх до богословського пошуку Істини, вести з ними інтелектуальний та духовний діалог на шляху Богопізнання. Інтегральна комунікація, синтез богословської науки і полум'яного апостольського мистецтва — необхідна умова успішної місії пастиря в умовах інфляції духу і слова.

Це питання має пряме відношення до справи виховання і підготовки гідних проповідників слова Божія. Тут буде вартим використання згаданого на початку статті так званого жанру «публіцистичної проповіді». Уміння донести через друковані видання своїх думок до читачів дискутувати, будувати промови, проповіді та виступи, користуючись засобами класичного ораторського мистецтва, це допоможе церковним служителям бути неперевершеними полемістами та публіцистами, володіти аудиторією, впливати на неї. Але дискусії і полеміки повинні проходити у спокійному тоні, щоб відчувалася повага до опонентів, їх поглядів, думок і переконань. На користь цієї тези свідчать не тільки масові тиражі церковного видання, а й довіра читачів, які звертаються за порадою, допомогою, вказівкою. Цей аспект був і залишається однією із основних ознак релігійної преси, яка у всі часи покликана формувати світогляд своєї аудиторії.

Звичайно, ці роздуми – лише власні напрацювання та намагання осмислити церковне буття, вони не мають сталого наукового обґрунтування. Але ці рекомендації зможуть зорієнтувати пастиря на досягнення мети проповідника, висвітлити сильні і слабкі сторони християнського життя, ретельно проаналізувати стан та процес високої християнської місії у сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверкий (Таушев)*, архиеп. Руководство по гомилетике / Аверкин (архиепископ) . – М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского

Богословського Інститута, 2001. - 143 с.

2. Біблія. Книги Священного Писання старого та нового завіту. Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви // ВАТ «Поліграфкнига». – 2004. – 1410с.

3. *Виговський Л.* Церква як фактор формування громадянського суспільства в Україні / Л. Виговський. К. – Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – № 2. – С. 187-193.

4. *Дзюба І.* Сучасне суспільне і церковне становище в Україні / *І. Дзюба*. – Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 5-12.

5. Православное молодежное движение: задачи и перспективы // Православна Житомирщина. 2005. – Грудень. – С. 3-4.

